

A DISSZOCIATÍV ÉRVELÉS SZEREPE A KRITIKAI GONDOLKODÁS FEJLESZTÉSÉBEN

DISSOCIATIVE ARGUMENTATION: A WAY TO DEVELOP CRITICAL THINKING

Pölcz Ádám

egyetemi adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék
polcz.adam@tok.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen tanulmány egy, a retorikában és az emberi gondolkodásban kevésbé kutatott érvelési technikát, a disszociációt kívánja bemutatni. A szerző célja, hogy rámutasson a szétválasztó gondolkodásmód kritikus gondolkodásban betöltött hasznára, valamint hogy közelmúltbeli példákön szemléltesse a disszociáció politikai kommunikációban betöltött szerepét.

ABSTRACT

This paper aims to present dissociation, which has received little research in rhetoric and human thinking. The aim of the author is to point out the benefits of dissociation in critical thinking and illustrate its role in political communication with recent examples.

Kulcsszavak: retorika, disszociáció, érvelés, kritikus gondolkodás, politikai kommunikáció

Keywords: rhetoric, dissociation, argumentation, critical thinking, political communication

MINDENNAPI ÉLETÜNK ÉS A DISSZOCIÁCIÓ

Mindennapi életünk részét képezik az olyan gondolkodási sémák, mint az osztályozás, kategorizálás, felosztás, részekre bontás, szétválasztás. Ezeket az elnevezéseket a köznyelvi használatban gyakran egymás szinonimájának tekintjük, pedig fontos lenne különbséget tennünk közöttük. Adamikné Jászó Anna (2013, 172–175.) a logika és a retorika viszonya kapcsán el is választja egymástól például

a felosztást és a részekre bontást. Előbbi a genusokat (nemeket) osztja speciesekre (fajokra): a grammatikában a névszók konkrét szófajokra oszthatók; ezzel szemben a részekre bontás a rész-egész viszonyon alapul – ahogyan például a test részei a fej, a törzs és a végtagok. Ez jól szemléltethető például az ifjúsági nyelvből vett *jó fejek a barátaim* szófordulattal, ahol a fej mint testrész az egész emberrel azonosítható, vagyis rész-egész viszony van a nyelvi kifejezés és a képviselt jelentés között (szinekdoché).

Ezeknek a fogalmaknak az elhatárolásakor ún. disszociatív (szétválasztó) gondolkodásmódot követünk. A disszociatív jelző ismerős lehet a pszichológiából (például a disszociatív személyiségzavar szó szerkezetéből), de az 1950-es évek óta a retorika is ismeri Chaïm Perelman és Lucie Olbrechts-Tyteca *Új retorika* (*La nouvelle rhétorique*, 1958) című munkájának köszönhetően. Ebben a kötetükben a szerzők bevezetik az asszociatív (összekapcsoló: a valóság és az érvek viszonyát vizsgáló), valamint a disszociatív (szétválasztó: a valóság és a valóság látszatán, illetve a rejtett és nyilvánvaló viszonyán alapuló) érvelést, s ezzel alapjaiban újítják meg az argumentációról való 20. századi gondolkodást. Perelman később *A retorika birodalma* (*L'empire rhétorique*, 1977) című munkájában megismétli a legfontosabb eredményeiket: „Az érvek hol kapcsolódás formájában mutatkoznak meg, ami lehetővé teszi a premisszákkal való egyetértés átvitelét a konklúzióra, hol szétválasztás (disszociáció) formájában, amelynek célja az elemek szétválasztása, amelyek korábban a nyelvben vagy a hagyományban egymáshoz kapcsolódtak.” (Perelman, 2018, 64.) Asszociatív érvek lehetnek a tekintélyérv vagy az érvelési közhelyek (például a definíció vagy a körülmények stb.). A disszociáció viszont szétválaszt:

- lényege szerint nem lehetséges, hogy ugyanaz a tárgy ugyanazon szempontból egyszerre rendelkezik és nem rendelkezik egy T tulajdonsággal (Perelman, 2018, 145.);
- voltaképpen az összeférhetetlenségeket szüntetjük meg vele (Adamik et al., 2005, 147–148.);
- működtetéséhez be kell vezetni bizonyos kritériumokat a fogalmak megkülönböztetéséhez (URL1);
- a disszociáció értékvesztést, értékcsökkentést jelent. Arról, amit a hallgatóság vagy annak egy része addig értéknek tartott, kimutatjuk, hogy látszat csupán. Ilyen értékcsökkentést akkor tud sugallni a szónok, ha fel tudja vázolni az igazi érték fogalmát, s ehhez viszonyítva a kritizált valóságot látszatnak tünteti föl (Adamik et al., 2005, 147–148.);
- ez a gondolkodásmód hatással van a fogalmak definiálására is: ha X fogalom definícióját keressük, akkor meg kell keresnünk X fogalom valódi kritériumait, és el kell határolnunk őket azoktól, amelyek X-nek csak a látszatát jelentik – megfigyelve és elemezve X fogalom használatát (Schiappa, 1993, 408–414.).

A szétválasztó, disszociációs érvelés legalább olyan fontos, mint az összekapcsoló, ennek ellenére a retorikai hagyomány gyakran megfeledkezik róla (Adamik et al., 2005, 147.), pedig Platón barlang hasonlatában is fontos szerepet kap. Platónnál azonban érdekes kettőséget figyelhetünk meg: a barlang hasonlat elsősorban összekapcsol, hiszen analógián alapul (a tárgyak és az ideák viszonya olyan, mint az árnyékok és az érzékelhető valóság viszonya), másodsorban pedig felismerhető benne a disszociáció (szét kell választani a valóságot annak érzékelésétől).

Magyarországon és nemzetközi viszonylatban is kevesebbet foglalkoztak a disszociációs érveléssel, pedig lenne mit pótolni ezen a téren: a szétválasztó érvelés a mindennapi életünk része, ezért a közgondolkodás megértéséhez, a tudatos állampolgári gondolkodás kialakításához is elengedhetetlen (volna). Disszociáción alapul a paradoxon is (Adamikné Jászó, 2019, 162.), amely a köznyelvben is gyakran megjelenő fogalom. A következőkben a disszociatív érvelés működését és a vele összekapcsolódó paradoxont mutatom be néhány, a politikai kommunikációból vett közéleti példán keresztül.

A POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS A DISSZOCIÁCIÓ

A politikai kommunikációt (politikai retorikát) a világnézetileg keretezett gondolkodás befolyásolja: ma Magyarországon a két markánsan különböző politikai nézet (konzervatív és liberális, jobboldali és baloldali) képviselői gyakran hangoztatják, hogy a másik oldal nem érti őket, és nem beszél a nyelvüket (Aczél, 2009, 134.). Megfigyelésem szerint ennek tulajdonítható az, hogy az ellentétes oldalon állók (főként az ellenzéki megszólalók) igyekeznek a közéletben egyértelműnek gondolt, mindenki által ismert fogalmakat (demokrácia, intézkedés, támogatás) újradefiniálni, de főként elválasztani a fogalmak „látszatértelmezését” azok „valódi” értelmezésétől. A valóság és a látszat elkülönítése – ahogyan a lentebb példákban látni fogjuk – voltaképpen pragmatikai nézőpontból történik: nem egy fogalom – például a demokrácia – objektív definíciójának megadása a cél (ez sokszor nem is lehetséges), hanem a hozzá tapadó intézkedések alapján egyfajta pragmatikai megközelítés meghatározóvá tétele. Az így létrejövő disszociatív szemléletmód célja az ellenfél hiteltelenítése, a fentebb már említett értékcsökkenés elérése. A kép teljességéhez persze azt is számításba kell venni, hogy a politikai kommunikációt igen erősen befolyásolja az értékretorika: a politikai erők számára az a jó stratégia, ha a kommunikációjuk a pártjuk által megszerzett témákra vonatkozik. Így adott téma tárgyalásához olyan kommunikációs keretet képesek biztosítani, amely más pártok számára eleve hátrányossá teheti a vitában való részvételt (Aczél, 2009, 143.).

Forduljunk konkrét példák felé, és vizsgáljuk meg a disszociáció modellezési lehetőségeit! Perelman két terminust vezet be a disszociációban: **I. terminus:** a látszat (vagyis amit látunk); **II. terminus:** ami bizonyos kritériumok alapján megerősíti vagy elveti az I. terminus valóságához való viszonyát (vö. Perelman, 2018, 145–146.). A közéleti viták egyik leggyakoribb példája a demokrácia és a látszatomokrácia fogalompár értelmezése, aminek célja, hogy szembeállítsa a valódi demokrata hozzáállást a demokratikus intézmények és jogok kiüresítésével. Ezzel a disszociációval általában az ellenzéki erők élnek, hogy a kormányon lévők hatalomgyakorlásának módszereit, berendezkedését hiteltelenítsék.

Ha a *Népszava* egyik 2016-ban megjelent interjóját (URL2) vesszük alapul, felrajzolható a demokrácia/látszatomokrácia disszociatív érvelési modellje (1. ábra).

I. terminus: DEMOKRÁCIA →

„Az a jogegyenlőségen, szabadságjogokon (és többpártrendszeren) alapuló politikai rendszer, államforma, amelyben a közhatalmat a (választópolgárok által megválasztott képviselők gyakorolják” (ÉKSz.)



II. terminus: LÁTSZATOMOKRÁCIA →

Magyarország látszatomokrácia, hiszen:

- működnek ugyan a pártok, mindenki azt mond, amit akar, a határok nyitva vannak, de a hatalom legfőbb gyakorlója és a magyar közvélemény eltávolodott egymástól

1. ábra. A demokrácia/látszatomokrácia fogalompár modellje

A demokrácia/látszatomokrácia példában az interjúalany olyan kritériumokkal támogatja meg az álláspontját, amelyek a magyar állami berendezkedés kulisszajellegét támaszthatják alá – vagyis díszletként, látszatként értelmezi a demokratikus intézmények működését. A hozzá hasonló politikai nézetet vallók számára a kritériumok a saját álláspontjuk megerősítésére, igazolására szolgálhatnak.

Egy másik közéleti fogalompár az intézkedés/látszatomintézkedés dichotómiája, mely szintén illusztrálható egy közelmúltbeli történéssel: a Budapesten létrehozott kerékpársávok „valódiságának” kérdésével. A kormánypárti önkormányzati képviselők szerint igaz, hogy technikailag vannak kerékpársávok a budapesti Nagykörúton, de nem kínálnak valóságos megoldást a közlekedőknek (URL3), (1. táblázat).

1. táblázat. Az intézkedés/látszatintézkedés fogalompár ábrázolása I.

I. terminus	II. terminus (és kritériumok)
intézkedés: a főpolgármester kerékpársávokat festet föl a Nagykörútra	az intézkedés csak látszatintézkedés, hiszen: <ul style="list-style-type: none"> – vannak kerékpársávok, de azokat senki sem használja – csupán az autósok bosszantása a cél

Természetesen a közéletet 2020 óta meghatározó koronavírus-járvány is eredményezett disszociációs érvelési helyzeteket. Ha az eddigiek alapján megvizsgáljuk a sajtóban is nagy visszhangot kiváltó, a pedagógusok tesztelésével kapcsolatos kormányzati intézkedéseket és szakszervezeti reakciókat (URL4), akkor ebben az esetben is az intézkedés/látszatintézkedés fogalompár alapján gondolkodhatunk (2. táblázat).

2. táblázat. Az intézkedés/látszatintézkedés fogalompár ábrázolása II.

I. terminus	II. terminus (és a kritériumok)
intézkedés: a kormány ingyenes tesztelést biztosít a pedagógusoknak	az intézkedés csak látszatintézkedés, hiszen: <ul style="list-style-type: none"> – egy alkalommal vehető csak igénybe – sokan messze laknak a tesztelési pontoktól – vírushelyzetben nem biztonságos az utazás

A kormányzati intézkedések disszociatív bírálata jelenik meg Kunetz Zsombor nyilatkozatában is (URL5) (3. táblázat).

3. táblázat. Az intézkedés/látszatintézkedés fogalompár ábrázolása III.

I. terminus	II. terminus (és a kritériumok)
intézkedés: bevezetik a különleges jogrendet, az ingyen parkolást, a határzárát, és bezárják a szórakozóhelyeket, valamint kijárási tilalmat rendelnek el	az intézkedés csak alibi, látszatintézkedés, hiszen: <ul style="list-style-type: none"> – nem rendelték el a tesztek számának növelését – nem rendelték el <i>home office</i>-t ott, ahol lehet – nem korlátozták az iskolákat – nem tették zárt kapussá a focimeccseket

A disszociációs érvelés során tehát két terminus segítségével határoljuk el a fogalmakat egymástól. A cél mindig az ellenfél által vallottak értékének csökkentése, hiteltelenítése, amelynek igazolására kritériumokkal kell alátámasztani az ellenfél intézkedéseinek látszatjellegét.

A PARADOXON ÉS A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY

A látszat és a valóság kettőse mellett a disszociáció másik gyakori fogalompárja a rejtett és a nyilvánvaló közötti különbségtétel. Ez különösen érdekes lehet az oltásokról szóló diskurzus tekintetében, hiszen a koronavírus kapcsán az oltás mint megoldás szintén nagy figyelmet kapott az elmúlt két évben. Ezzel együtt felerősödött az oltásellenesek hangja, és az oltás állítólagos – azóta már tudományosan megcáfolt – káros hatásai (autizmus, meddség) is. Mi az oltásellenesek szemszögéből a rejtett, és mi a nyilvánvaló? A válasz a következőképpen adható meg:

A politikusok – az orvosi és a gyógyszerlobbival karöltve – elhallgatják (*elrejtik*) az oltások káros hatásait – hiszen *nyilvánvaló*, hogy az oltásoknak káros hatásai vannak.

Az oltás autizmust okozó hatásairól szóló, Andrew Wakefield 1998-as tanulmányához köthető híresztelést már 2001-ben tudományosan megcáfolták (URL6). Mivel így az oltásellenesek eleve téves állításból indulnak ki, gondolatmenetük nem is lehet helyes: érvelési hibát követnek el.

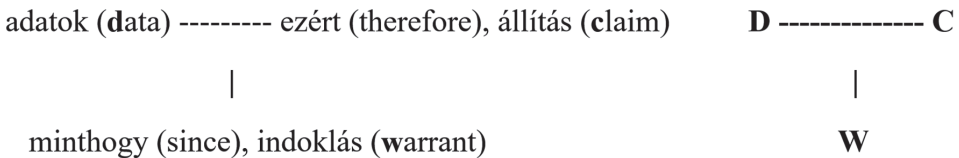
Az oltásellenességet a Wakefield-hatás mellett erősíti az ún. megelőzési paradoxon is, amelynek lényege, hogy „sokan éppen azért bizonytalanok az oltások szükségességét illetően, mert a védőoltásoknak köszönhetően kevéssé érzékelik, mekkora veszélyt jelentettek és jelenthetnének az olyan világjárványok, amelyek évszázadokon keresztül tizedelték az emberiséget” (URL7). A megelőzési paradoxon is alapvetően disszociációval érthető meg: a látszat és a valóság kapcsolata épül, és a benne lévő képtelenség látszólagos.¹

A megelőzési paradoxon a vírus súlyosságának megkérdőjelezésében is tetten érhető. Síklaki István szerint ennek az egyik pillére az, hogy a koronavírus nem látványos: nem esnek össze emberek az utcán, látszólag senkinek semmi baja, az pedig, hogy a média mit mond, nem számít, amíg az ember nem szerzett saját tapasztalatot (URL8). Súlyosbító körülmény lehet, hogy a kezdetben tragikus képeket felvonultató médiumokból előbb-utóbb elmaradoztak a lombardiai vagy az USA-beli tragikus helyzeteket bemutató képsorok, s ezt csak tetézi, hogy a politikai döntések hátterét nem értjük mindig világosan: a politikusok miért nem következtetek a maszkviselési, lezárási szabályokban, és miért nem tartják be a saját szabályaikat sem? (URL9) Boris Johnson brit kormányfőt éppen a saját

¹ A paradoxon nem keverendő össze az oximoronnal, amelynek lényege a valóságos ellentmondás és összeegyeztethetatlenség: *élőhalott, élő szobor, híres ismeretlen* stb. (Adamikné Jászó, 2019, 157–159). A következő irodalmi példák jól szemléltetik a paradoxon általános működését (Adamikné Jászó, 2019, 162.): *Szegény gazdagok* (egy Jókai-regény címe); *egyszemélyes dialógus* (tkp. intraperszonális kommunikáció); *Te sem haltál meg, népem nagy halottja!* (Arany János *Széchenyi emlékezete*) – Nem halt meg, hiszen az emlékeinkben tovább él.

maga által is támogatott kijárási korlátozások be nem tartása ingatta meg a miniszterelnöki székében 2022 januárjában (URL10).

A megelőzési paradoxon látványosan ábrázolható, ha megpróbáljuk felrajzolni az érvelés szerkezetét. Az angol Stephen Toulmin dolgozta ki azt az érvelési modellt (*The Uses of Argument* [Gyakorlati érvelés], 1958), amely az átlagos emberek mindennapi szituációkban alkalmazott logikáját követi. „Ez az érvelés bizonyos tényekből, a nyilvánvaló adatokból [*data*] indul ki, az indoklás [warrant] keresztül az állítás [claim] felé. A tényállás lehet valamely korabeli esemény vagy statisztikával megtámogatott tény. Világos és egyértelmű tényállás nélkül az érvelésnek nincs szilárd alapja. Az állítás megfelel a konklúciónak, azaz az érvelés utolsó tételének.” (Adamik et al., 2005, 146.) A modell sémája a következő (2. ábra):



2. ábra. A Toulmin-modell sémája

Ha pedig szeretnénk a megelőzési paradoxonra alkalmazni, akkor az előzőleg tárgyalt két forrásunk (URL8 és URL9) alapján a következőre juthatunk (3. ábra):

A koronavírus első hulláma után relatíve Ezért minden bizonnyal a koronavírus-kevés haláleset történt a világban (D) ——— járvány már nem is annyira veszélyes (C)

|

minthogy Magyarországon is csak néhányan haltak meg a nyári időszakban (W)

3. ábra. A megelőzési paradoxon ábrázolása Toulmin-moddellel

A modellhez hozzátartozik még a cáfolás (unless) és a megerősítés (backing) is, vagyis az ábra kiegészíthető azzal, hogy ugyan voltak megdöbbentő halálesetek (például fiatal felnőttek, rendszeresen sportolók stb.) (U), de ez a halálozási statisztikák szempontjából elenyészőnek tekinthető (B).

ÖSSZEZÉS

A disszociatív érvelés és gondolkodásmód a hétköznapi életünk része. Annak érdekében, hogy el tudjuk határolni egymástól a valóságot és a látszatot, a rejtett és nyilvánvaló tartalmakat, folyamatosan újra értelmezzük – voltaképpen tisztázzuk – a fogalmakat. Mindezt úgy érzük el, hogy az ellenkező véleményen lévők álláspontja értékcsökkenést szenved el, s ezáltal a saját álláspontunk válik magasabb értékűvé. A demokrácia/látszatedemokrácia, intézkedés/látszatintézkedés, valamint a rejtettnek láttatott és mégis nyilvánvalónak tűnő oltási mellékhatások dichotómiájában a disszociáció logikai alapon működik (ahogy minden más szétválasztás esetében is): a két terminus nem lehet egyszerre jelen a tárgyalt jelenségekben. Fontos megjegyezni azonban, hogy a disszociatív gondolkodásmód csak úgy használható praktikusán a kritikai gondolkodásra nevelésben, ha a kiinduló állításunk megfelel a valóságnak, és a fogalmak szétválasztásának kritériumai relevánsak.

IRODALOM

- Aczél P. (2009): *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Budapest: Kalligram Kiadó
- Adamikné Jászó A. (2013): *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó
- Adamikné Jászó A. (2019): *Stilisztikai kishoztár. Szóképek, alakzatok és egyéb stílusesszközök szótára*. Budapest: IKU
- Adamik T. – A. Jászó A. – Aczél P. (2005): *Retorika*. Budapest: Osiris Kiadó
- Magyar értelmező kéziszótár* (2011): Budapest: Akadémiai Kiadó
- Perelman, C. (2018): *A retorika birodalma. Retorika és érvelés*. (ford. Major H.) Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Schiappa, E. (1993): Arguing about Definitions. *Argumentation*, 7, 4, 403–417. DOI: 10.1007/BF00711058, https://www.researchgate.net/publication/226375528_Arguing_about_definitions
- Toulmin, S. E. (1958): *The Uses of Argument*. Cambridge University Press
- URL1: Konishi, T. (2002): ISSA Proceedings 2002 – *Dissociation And Its Relation To Theory of Argument*. <https://rozenbergquarterly.com/issa-proceedings-2002-dissociation-and-its-relation-to-theory-of-argument/>
- URL2: Csider I. Z. (2016): *Paul Lendvai: elmúltak Orbán Viktor mézeshetei*. https://nepszava.hu/1110232_paul-lendvai-elmultak-orban-viktor-mezeshetei
- URL3: Bordács B. (2020): A budapesti baloldal ott folytatja, ahol 2010-ben abbahagyta. <https://www.origo.hu/itthon/20201209-a-budapesti-baloldal-karacsony-asszisztalásával-ott-folytatja-ahol-2010ben-abbahagyta.html>
- URL4: PDSZ (2021): *A tesztelés csak látszatintézkedés*. https://mandiner.hu/cikk/20210103_pdsz_a_tesztelés_csk_latszantitezkes
- URL5: hvg.hu (2021): Kunetz Zsombor: *Alibi és látszatintézkedés, amikkel előállt a kormány*. https://hvg.hu/itthon/20201103_koronavirus_kunetz_zsombor_jarvanyvedelmi_intezkedesek_orban_viktor_alibi

- URL6: Molnár Cs. (2020): *Tíz éve vonták vissza a védőoltások és az autizmus kapcsolatáról szóló hírhedt kamutanulmányt*. https://index.hu/techtud/2020/02/04/tiz_eve_vontak_vissza_az_mmr_oltas_es_az_autizmus_kapcsolatarol_szolo_kamu_tanulmanyat/
- URL7: mta.hu (2021): *Hitelesen a vakcinákról: A COVID-19-védőoltás mint tudománykommunikációs kihívás*. https://mta.hu/tudomany_hirei/hitelesen-a-vakcinakrol-a-covid-19-vedooltas-mint-tudomanykommunikacios-kihivas-111213
- URL8: Keller-Alánt Á. (2021): *„Nem esnek össze emberek az utcán” – az oltásellenesség okai*. <https://www.szabadeuropa.hu/a/oltasellenesseg-covid-koronavirus-pszichologia-siklaci-istvan/31105587.html>
- URL9: Szilva A. (2020): *Túlreagáljuk-e a koronavírus-válságot?* <https://qubit.hu/2020/05/18/tul-reagaljuk-e-a-koronavirus-valsagot>
- URL10: Watson, I. (2022): *Downing Street Party: How Boris Johnson’s Future Hangs in the Balance*. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-60047602>